

Г.О.Корольов*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФЕДЕРАЛІСТ, ІМПЕРІАЛІСТ І ПОЛІТИЧНИЙ РЕАЛІСТ: ПОЛЬСЬКІ ІСТОРИКИ ПРО Ю.ПІЛСУДСЬКОГО ТА ЙОГО СХІДНУ ПОЛІТИКУ

Висвітлено розвиток «теми Пілсудського» під впливом різних історіографічних традицій та ідеологічних тлумачень. Аналізується формування історіографічного міфу про Ю.Пілсудського як європейського федераліста, імперіаліста чи патріота, що становить основні оцінки його постаті в польській історіографії.

Ключові слова: Пілсудський, Польща, східна політика, федералізм, імперіалізм, реальна політика, польська історіографія.

Міфологізація в історіографії та суспільстві сучасної Польщі життя й діяльності Юзефа Клеменса Пілсудського (1867–1935 рр.) відіграє визначальну роль у розвитку національної свідомості та в політичній консолідації. Постать першого керівника відновленої Польщі ввійшла до пантеону національних героїв, без котрих не мислиться незалежна польська держава. За популярністю Ю.Пілсудський не поступається поетові А.Міцкевичу, композиторові Ф.Шопену або Папі Римському Іванові Павлові II. Це відповідає ситуації в нинішньому польському суспільстві, де існує своєрідна кон'юнктура історичного знання, що відображається в послугуванні суспільними стереотипами, спрощенням і категоричністю історичної аргументації¹.

Нижче спробуємо розглянути формування й розвиток історіографічного міфу про Ю.Пілсудського і його східну політику без будь-якого применшення внеску керівника відродженої країни в польську історію ХХ ст. Поняття «міф», відповідно до визначення Р.Барта, розуміємо як «один зі способів позначення, міф – це форма»². Слід зауважити, що вироблення нової оцінки діяльності та переоцінка ролі очільника відновленої Польщі в європейській історіографії ще попереду.

У центрі цієї статті – сприйняття Ю.Пілсудського та інтерпретація його східної політики в дослідженнях польських істориків. Проаналізуємо формування відповідної історіографічної традиції у працях соратників і сучасників, а також еміграційних, комуністичних, сьогоднішніх фахівців. Як нам видається, істотне значення має відтворення їхнього взаємовпливу на вироблення методології історичних студійовань. Тож розглядатимемо лише системні й показові дослідження з «теми Пілсудського», які допоможуть зрозуміти формування відповідних історіографічних міфів. Методологія статті ґрунтується на історії ідей, що дозволяє показати генезис ідеологічних кліше й міфів, котрі

* Корольов Геннадій Олександрович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії Української революції 1917–1921 рр.

E-mail: hennadiukorolev@gmail.com

¹ Стобецький Р. Підсумок польської історіографії початку ХХІ століття // Критика. – 2013. – Ч.5/6 (187/188). – С.20.

² Барт Р. Миф сегодня // Его же. Избранные работы: Семиотика, поэтика. – Москва, 1994. – С.72.

відіграють значну роль в історіографічному процесі, а також впливають на нього. Представник кембриджської школи історії ідеї К.Скіннер довів, що ретельне читання/прочитання будь-якого тексту не гарантує повного розуміння його смислів, тому вивчення контексту дозволяє лише «пояснити» текст, а не зрозуміти його³.

Окреслимо основні пояснювальні моделі щодо оцінки діяльності Ю.Пілсудського, котрі залишаються панівними в польській історіографії. Перша – це його оцінка як європейського федераліста. Така позиція засновується на переконанні, що в революційній і політичній діяльності він завжди керувався патріотичними ідеями, тому державну практику Ю.Пілсудського можна пояснити на засаді європейських демократичних традицій. Прихильність до європейських ідей і річпосполитського історичного досвіду відчутно впливала на ухвалення ним рішень та на провадження на чолі польської держави політичний курс загалом. Одним із таких інструментів був федералізм, що в тодішній національній історіографії представлявся як давня політична традиція польсько-литовського союзу. Власне така оптимістична візія сприяла формуванню кліше «федеративної республіки» щодо Речі Посполитої.

Відповідно до другої пояснювальної моделі Ю.Пілсудський характеризується прихованим імперіалістом. Деякі польські історики використовують це поняття у виразно позитивному контексті, що не має нічого спільного з історією імперій і тоталітарних ідеологій. Така історіографічна позиція з'явилася задля виправдання східної політики Польщі, яка мала на меті відновлення кордонів 1772 р. Ця світоглядна теза була характерною для більшості польських політичних кіл. На формуванні поглядів Пілсудського-політика позначився синдром поразки Січневого повстання 1863 р., що в ньому брав участь його батько⁴. У цьому випадку ворогом оголошувалася самодержавна або більшовицька Росія. Польсько-радянська війна розглядалася в категоріях збройного протистояння цивілізації й варварства, Заходу та Сходу. Усі ці формулювання мали ідеологічне опертя в месіанській концепції *antemurale* та неоромантичній історіографії, що пропонувала оптимістичний погляд на польську історію. Цей напрям виник на противагу краківській історичній школі, представники котрої критично оцінювали історію Речі Посполитої, а часткову відповідальність за три поділи перекладали також і на польський народ.

Третя пояснювальна модель передбачає конструктивістський підхід щодо оцінки Ю.Пілсудського у вітчизняній історії. Усе його життя й діяльність змальовуються як біографія патріота, котрий особистою харизмою, непокірністю та силою духу досяг головної мети – відновлення незалежності Польщі. Цікаво, що більшість істориків не порушують питання дослідження впливу на Ю.Пілсудського націоналізму, заперечуючи наявність у нього таких поглядів. Аргументами слугує його походження зі «східних кресів» і досвід революційної боротьби в Російській імперії. Поряд із цим патріотизм маршала оцінюється

³ Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas // History and Theory. – 1969. – Vol.8. – №1. – P.3–53.

⁴ Iranek-Osmecki K. Powstanie Styczniowe w życiu i pracy Józefa Piłsudskiego // Niepodległość. – Londyn; Nowy Jork, 1974. – T.9. – S.6–7.

як політичний реалізм, що ґрунтувався на вірі у відродження Речі Посполитої. Остання уявлялася Ю.Пілсудським як «ідеальна Вітчизна». Наступним вагомим аргументом був фактор походження та виховання майбутнього польського лідера. Історики звертають увагу, що він народився поблизу Вільна, а тому палко бажав возз'єднання всіх польських «історичних земель», де «етнографічна Литва» займала центральне місце. Ця пояснювальна модель пропонує оцінювати діяльність Ю.Пілсудського через весь набір існуючих історіографічних інтерпретацій, однак без применшення та критики ролі його в польській історії.

Отже загальний історіографічний міф про лідера відродженої Польщі можна поділити на декілька: європейський федераліст, імперіаліст, політичний реаліст. Слід відзначити, що аналіз соціалістичних поглядів Ю.Пілсудського та його віра в марксизм залишилися темою польської комуністичної історіографії. Сучасні історики розглядають цей аспект лише на підставі виправдання його патріотичної діяльності. Зі зрозумілих причин, адже це дозволяє національній історіографії та історикам впливати на визначення напрямів відповідної історичної політики⁵.

Поряд із цим, наявність описаних пояснювальних моделей свідчить про плюралізм інтерпретацій у польській історіографії та звернення до державної традиції, культурної й політичної спадщини I і II Республік. У цьому полягає парадокс стратегій описання історії та появи історичних текстів, де Польща в мовному й національному вимірах ототожнювалася з Річчю Посполитою⁶. Таке привласнення історичних фактів, явищ і постатей відіграє значну консолідуючу роль у сучасній Польщі. Однак ця історіографічна модель не актуалізувала низку проблем, що викликають відторгнення в національних сусідніх історіографіях. Наприклад, роль Ю.Пілсудського у війсьній операції генерала Л.Желіговського з окупації Вільна в 1920 р. та у проведенні «пацифікації» на території Східної Малопольщі (тодішня офіційна назва Східної Галичини).

Творення міфу Пілсудського розпочалося ще за його життя і тривало кілька десятиліть. Апогеєм став справжній культ маршала, створений у міжвоєнній Польщі⁷. Появу цього ідейно-політичного явища слід розглядати в контексті розвитку авторитарних режимів в Європі після Першої світової війни. Портрети керівника держави мали висіти у всіх владних установах, його життя й діяльність ідеалізувалися в літературних творах. У 1938 р. Сейм ухвалив рішення про покарання за наклеп на ім'я творця польських держави та армії. По суті, аналіз тенденцій розвитку і явищ «культу Пілсудського» може актуалізувати питання про характер політичного режиму II Речіпосполитої.

Образ очільника держави й верховного вождя Ю.Пілсудського наділявся набором патетичних характеристик: «геній незалежності», «видатний стратег

⁵ Див.: *Hauser P.* Mit Józefa Piłsudskiego: Narodziny i trwanie legendy // *Dzieje polityczne, kultura, biografistyka: Studia z historii XIX i XX wieku ofiarowane prof. Zbigniewowi Dworeckiemu / Pod red. L.Trzeciakowskiego i P.Matusika.* – Poznań, 2002. – S.182.

⁶ Див.: *Halecki O.* Dzieje Unii Jagiellońskiej. – T.1: W wiekach średnich. – Kraków, 1919; T.2: W XVI wieku. – Kraków, 1920.

⁷ *Idea i czyn Józefa Piłsudskiego / Współpr. Handelsman M.; kom. red. Sieroszewski W.* – Warszawa, 1934. – S.272.

і керівник», «геніальний командир та державний діяч»⁸. Розвиток цього процесу стимулювався відповідною пропагандистською, науковою, видавничою діяльністю. У 1935 р. побачила світ книжка одного з найвпливовіших польських діячів, близького соратника маршала – Л.Василевського (1870–1936 рр.), котрий підважив уявлення про європейський федералізм Ю.Пілсудського⁹. Автор доводив значимість і представив реалістичний погляд на східну політику. Його підхід базувався на протиставленні концепцій «Великої» й «Малої» Польщі (останню репрезентували ендеки на чолі з Р.Дмовським). В основі проекту Ю.Пілсудського лежав міф про Велике князівство Литовське та ідея щодо протекторату супроти російської загрози для «руських» земель (у польському мовному та історичному розумінні)¹⁰. Тому цей ідейний конфлікт слід розглядати як боротьбу між прихильниками патріотичного й національного векторів розвитку польської державності. Можна припустити, що саме ці висновки Л.Василевського вплинули на оцінку діяльності Ю.Пілсудського як політичного реаліста, що проводив інкорпораційну політику та у цьому сенсі був «імперіалістом».

Закінчення Другої світової війни, остаточна поразка Армії крайової, проголошення Польської Народної Республіки зумовили формування двох основних історіографічних таборів щодо оцінки Ю.Пілсудського і II Речіпосполитої в повоєнний період. Тональність оцінок задавали колишні пілсудчики, які на шпальтах польських закордонних часописів активно публікували документи, спогади, статті¹¹. До першого еміграційного напрямку можна віднести істориків, котрі в період Другої світової війни й пізніше, за політичних переслідувань часів комуністичної Польщі, були змушені покинути Батьківщину. Слід відзначити, що в еміграції більшість польських дослідників успішно захищали докторати, здобуваючи роботу у престижних американських і канадських університетах. Закономірно, що тематика їхніх праць оберталася навколо польської, східноєвропейської та російської історії. Щодо польського минулого, то фахівці здебільшого опиралися на оптимістичну концепцію неоромантичної історіографії. Відповідно це накладало свій відбиток на зміст досліджень, присвячених історії міжвоєнної Польщі та постаті Ю.Пілсудського.

Другий історіографічний табір умовно репрезентовано історичною наукою комуністичної Польщі. З огляду на негативне ставлення її партійних еліт до міжвоєнної державності історики зайнялися подоланням «культу Пілсудського» та критикою політичного курсу II Речіпосполитої. Однак історіографічне середовище ПНР не можна розглядати як певну цілісність. Осібне місце займала школа Г.Яблонського, до якої належали А.Деруга, Ю.Левандовський, А.Леванда, С.Мікулич¹².

⁸ *Rayski S.* Geniusz niepodległości, 1918–1933. – Lwów, 1935. – S.199.

⁹ *Wasilewski L.* Józef Piłsudski jakim go znałem. – Warszawa, 1935. – S.236.

¹⁰ *Ibid.* – S.172.

¹¹ *Charaszkiewicz E.* Przebudowa Wschodu Europy: Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921 // *Niepodległość* (Nowy Jork.). – 1955. – T.V. – S.125–167; *Idem.* Przebudowa Wschodu Europy: Fragmenty faktów z lat 1917–21 // *Ibid.* – 1974. – T.IX. – S.229–285.

¹² *Pisuliński J.* Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego // *Józef Piłsudski: wyobrażenia i dzieło polityczne* / Pod red. J.Michnika i A.Nowaka. – Kraków, 2006. – S.52.

У 1950-х рр. розпочалося наукове протистояння між польськими комуністичними та еміграційними істориками. Одним з ініціаторів заочної методологічної полеміки став знаний медієвіст, колишній професор Варшавського університету й католицький активіст О.Галецький (1891–1973 рр.). Із початком війни він змушений був виїхати до Швейцарії, потім до Франції, де працював в паризькому Польському університеті в екзилі. У 1940 р. перебрався у США. У цій країні завдяки своїм науковим здібностям, інтелектуальній харизмі та з допомогою католицького лобі зробив академічну кар'єру. У 1944–1961 рр. керував кафедрою історії Східної Європи Фордемського університету (Нью-Йорк), згодом очолював Польський науковий інститут. У своїх наукових студюваннях О.Галецький послуговувався класичною історіографічною дихотомією «між Німеччиною й Росією» («між Німеччиною та Азією»), яка стала одним із головних інструментів опису історії. Слід підкреслити, що така методологічна амбівалентність відповідала початку «холодної війни». Власне на цій засаді історик обґрунтовував концепцію Ягеллонського союзу¹³, пояснював історичне значення східної політики Ю.Пілсудського¹⁴. У США О.Галецький не створив історичної школи, однак його аналітичні підходи, інтерпретації та методологічний дискурс вплинули на тематику східноєвропейських, російських та євразійських студій в американських університетах¹⁵. Багато польських еміграційних істориків повернулися до вивчення вітчизняної проблематики. У цьому не було нічого специфічного, адже таким чином вибудовувалася система науково-дослідницької роботи у США¹⁶.

Міф про Пілсудського-європейського федераліста найбільш повне обґрунтування знайшов у працях М.Дзевановського (1913–2005 рр.), а критику – у П.Вандича (нар. 1923 р.). Обидва автори сприйняли методологічні позиції О.Галецького щодо польської історії, особливу його оцінку ягеллонської ідеї та федералізму. М.Дзевановський народився у Житомирі, після відступу польської армії з Києва у квітні 1920 р. його родина виїхала до Варшави. Тут майбутній історик студював право в університеті. Із початком Другої світової війни його мобілізували в армію, деякий час перебував у радянському полоні. Згодом виїхав до Франції, потім Великобританії, а вже 1944 р. опинився у США. У 1951 р. М.Дзевановський здобув ступінь доктора історії в Гарвардському університеті. Його молодший колега по цеху П.Вандич народився у Кракові, але дитинство провів у Львові. Після 1939 р. разом із родиною виїхав до Франції. У 1941–1942 рр. навчався в університеті Гренобля. Потім опинився у Великобританії, де вступив до лав польської армії. По війні П.Вандич здобув ступінь магістра в Кембриджському університеті, а 1951 р. захистив докторат

¹³ *Halecki O.* The Historical Role of Central-Eastern Europe // *The Annals of the American Academy*. – 1944, March. – P.16.

¹⁴ *Halecki O.* Problem of Federalism in the History of East Central Europe // *The Polish Review* (New York). – 1960. – Vol.5. – №3. – P.5–10.

¹⁵ *Wincek J.* Oskar Halecki // *Polish American Studies*. – 1967. – Vol.24. – №2 (Jul. – Dec.). – P.106–108; *Thaddeus V.* Gromada: Oscar Halecki, 1891–1973 // *Slavic Review*. – 1974. – Vol.33. – №1. – P.203–204; *Idem.* Gromada: The contributions of Oscar Halecki to American historical scholarship // *Nationalities Papers*. – 1976. – Vol.4. – Issue 2. – P.89–97.

¹⁶ *Nowak A.* A “Polish Connection” in American Sovietology, or the Old Homeland Enmities in the New Host Country Humanities // *Ab Imperio*. – 2007. – №4. – P.237–259.

у Лондонській школі економіки й політичних наук. Обидва історики зробили кар'єри в американській науці, ставши відомими фахівцями з історії Польщі, Східно-Центральної, Східної Європи та Росії. М.Дзевановський і П.Вандич якнайбільше спричинилися до актуалізації питання щодо східної політики і творення історіографічних міфів про Ю.Пілсудського. Саме з-під пера першого вийшла монографія з красномовною назвою «Юзеф Пілсудський: європейський федераліст, 1918–1922»¹⁷. У цій капітальній синтезі автор представив основні аргументи міфу про Ю.Пілсудського як європейського федераліста. Виходячи з цього, зрозуміла сама ідея книжки: відроджена Річ Посполита завдяки успішній східній і зовнішній політиці маршала була й залишається справжньою польською національною державою; натомість ПНР – це лише прикрий епізод вітчизняної історії, зумовлений комуністичним пануванням і розширенням російського імперіалізму.

Із чого розпочав М.Дзевановський? По-перше, розвиваючи далі «тему Пілсудського», історик звернувся до проблеми федералізму, що стала його пояснювальною моделлю. По-друге, він досліджував концепцію «Міжмор'я» (пол. «Międzymorze»), що була проектом створення конфедеративного союзу держав на обширі між Балтійським і Чорним морями. У підсумку вона стала ідеологічною утопією польських еліт після відновлення незалежності в 1918 р.¹⁸ По-третє, М.Дзевановський проаналізував східну політику Польщі, зробивши висновок про її федеративну спрямованість. Усі ці аспекти він науково виокремлював у рамках «теми Пілсудського»¹⁹.

Паралельно М.Дзевановський написав декілька статей та есе історіософського плану, де відкрито відстоював ідеї табору пілсудчиків. Він протиставляв федералізм Ю.Пілсудського його радянському варіантові, доводячи авторитарну сутність останнього. Радянський федералізм автор трактував як псевдоідеологію та державну практику. Основні аргументи з цієї проблеми він виклав у критичній рецензії на монографію польського історика зі Швеції Ю.Левандовського (1923–2007 рр.), що в ній федералізм Ю.Пілсудського змальовувався як експансіоністська політика²⁰. Федеративну програму маршала, проголошену в теорії, було поховано діяльністю його урядів. Тож Польща, замість того, щоб нести народам свободу, несла на підкорені землі національний гніт²¹.

Праці Ю.Левандовського займають важливе місце для розуміння системи аргументів і логіки критичної оцінки діяльності керівника відродженої Польщі²². Саме цей історик спробував підважити міф про Ю.Пілсудського в

¹⁷ *Dziewanowski M.* Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918–1922. – Stanford, 1969. – P.379.

¹⁸ *Dziewanowski M.* Nie jesteśmy sami (O krajach i narodach Międzymorza). – Londyn, 1947. – S.8.

¹⁹ *Dziewanowski M.* Pilsudski's Federal Policy, 1919–1921 // *Journal of Central European Affairs*. – 1950. – T.10 (July – October). – №2/3. – P.113–128, 271–287; *Idem.* Dualism or Trialism? Polish Federal Tradition // *Slavonic and East European Review*. – 1963. – 41. – №97 (Jury). – P.442–466.

²⁰ *Dziewanowski M.* [Rev.] Lewandowski J. Federalizm – Litwa i Białoruś w polityce obozu Belwederskiego (XI 1918 – IV 1920). – Warszawa, 1962 // *The Central European Federalist*. – 1963. – December. – Vol.XI. – №2. – P.38–42.

²¹ *Lewandowski J.* Federalizm – Litwa i Białoruś w polityce obozu Belwederskiego (XI 1918 – IV 1920). – Warszawa, 1962. – S.252.

²² *Lewandowski J.* Imperializm słabości: Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej piłsudczyków 1921–1926. – Warszawa, 1967. – S.228.

рамках офіційної історіографії ПНР. Однак його доля склалася по-іншому. У березні 1968 р. Ю.Левандовський емігрував до Швеції, де обійняв посаду викладача у Стокгольмському, а потім – в Уппсальському університетах. Від початку 1970-х рр. він почав співпрацювати з часописом «Історичні зошити». Ю.Левандовський писав, що його оцінка Ю.Пілсудського формувалася під впливом вивчення доктрини прометеїзму²³. Саме вона ґрунтувалася на концепції польсько-білорусько-литовської федерації, а також переконанні про затриманий розвиток країн Центрально-Східної Європи порівняно із Заходом. Тому було сформовано відповідну мету прихильників прометеїзму – створення національних держав на території колишньої Російської імперії²⁴.

У відповідь на штампи офіційної історіографії ПНР професор Єльського університету (США) П.Вандич розглянув радянсько-польські відносини та східну політику на основі ідеї про цивілізаційну війну між Заходом і Сходом, конфлікт між західною та східною історичними тенденціями²⁵. Як відомо, у США 1960-х рр. цей погляд став доволі популярним, здобувши всі риси наукової концепції. Інтерес до цієї тематики слід розглядати в контексті кількох військово-політичних криз «холодної війни». Вихідною точкою міркувань П.Вандича стала думка, що постать Ю.Пілсудського являла собою цікаве поєднання прагматизму й романтизму. Його романтичні уявлення ґрунтувалися на гордості за традиції польсько-литовського союзу²⁶. Протиставляючи федералізм польських еліт націоналістичній програмі, він доводив його вельми утопічну та романтичну сутність. Історик визнавав, що розгляд складної проблеми федеративних поглядів Ю.Пілсудського можна пояснити лише на підставі аналізу його загального світогляду. Відповідаючи на питання, чи був маршал федералістом, П.Вандич запропонував оцінювати його як політичного реаліста. По-перше, Ю.Пілсудський не втручався в дискусію між федералістами та «інкорпорантистами»²⁷. По-друге, очільник держави піддавав сумніву можливість імплементації федеративних практик за тодішніх історичних обставин. По-третє, «Ю.Пілсудський не був ідейним федералістом, або пристрасним українофілом. Його розрахунки у квітні 1920 р.²⁸ виникали з оцінки польсько-го геополітичного інтересу»²⁹. Логіка аргументації П.Вандича являла деконструкцію міфу про федералізм Ю.Пілсудського, хоча й визнаючи вагому роль цієї модерної ідеології серед його тогочасних політичних інтересів.

На історіографічну дискусію щодо постаті Ю.Пілсудського відреагували також редактори паризької «Культури». Засновник цього часопису – один із найбільших польських інтелектуалів ХХ ст. Є.Ґедройць (1906–2000 рр.) – був

²³ *Lewandowski J.* Między historią i współczesnością // *Zeszyty Historyczne* (Paryż). – 1975. – Т.256. – S.28.

²⁴ *Ibid.* – S.28–29.

²⁵ *Wandycz P.* Soviet-Polish relations, 1917–1921. – Harvard Press, 1969. – P.1.

²⁶ *Ibid.* – P.97–98.

²⁷ *Ibid.* – P.96–97.

²⁸ Мається на увазі підписання 20 квітня 1920 р. Варшавської угоди між Директорією УНР і Польщею. Однією з головних умов її була відмова УНР від претензій на «історичні польські землі» – Східну Галичину.

²⁹ *Nowak A.* Od Imperium do Imperium: Spojrzenia na historię Europy Wschodniej. – Kraków, 2004. – S.238.

чільним провідником політики примирення з сусідніми народами, особливо у Східній Європі. Його надто цікавила проблема вироблення виваженої й адекватної оцінки східної політики Польщі. У журналі «Історичні зошити», що видавався як частина бібліотеки «Культури», побачили світ важливі студії. Так, 1975 р. вийшла аналітична стаття одного з соратників маршала й безпосереднього учасника подій – Б.Медзінського (1891–1972 рр.)³⁰. Зробивши кар'єру в міжвоєнній Польщі, після початку Другої світової війни він змушений був покинути Батьківщину. Пройшов шлях від підполковника польської армії, міністра в уряді Ю.Пілсудського та К.Бартла до маршалка Сейму. Тож задум редакторів «Культури» зрозумілий: особисті контакти з «комендантом» і рівень обізнаності щодо політичної ситуації у II Речіпосполитій можуть деконструювати твердження про Ю.Пілсудського як диктатора.

Погляди й оцінки Б.Медзінського збігалися з висновками М.Дзевановського. Сповідуючи історичну традицію Речі Посполитої, Ю.Пілсудський мріяв створити союз держав між Балтійським і Чорним морями. Реалізація проєкту «Міжмор'я» визначала східну політику Польщі. Тому він інтерпретувався як прихильник федералізму, що в той час протиставлявся націоналістичній концепції Р.Дмовського. Називаючи федеративну концепцію Ю.Пілсудського «мрією», Б.Медзінський резюмував, що це була єдина смілива думка в тодішній польській політиці³¹. Однак найсуттєвішою частиною дослідження стало обґрунтування відповідних зусиль керівника держави як закономірного продовження політичної традиції, починаючи ще від династії Ягеллонів. Ці історичні аргументи написано на підставі звернення до ягеллонської ідеї, польського месіанізму й, окремо, міфу про Гадяцьку угоду 1658 р.³² Усі ці факти Б.Медзінський пояснював у контексті розгортання «холодної війни». Для нього протистояння Заходу та Сходу, капіталістичного й соціалістичного блоків було продовженням давнього, тривалого конфлікту цивілізацій. У підсумку, східна політика Ю.Пілсудською – новий історичний етап цього протистояння, де Польща знову відіграла вирішальну оборонну роль перед натиском «варварського Сходу». Слід констатувати, що така логіка повною мірою відповідала утопічній доктрині *antemurale*. До подібних висновків нав'язують також спогади Б.Медзінського, де описаний ідейний підтекст представлено рельєфніше³³.

Наступний вихід пілсудчиків на історіографічний фронт було репрезентовано дослідженнями В.Єнджеєвича (1893–1993 рр.), котрий народився на Правобережжі України, у с. Спичинці, а 1909 р. разом із батьками перебрався до Варшави. Із 1913 р. навчався в Ягеллонському університеті, а з початком Першої світової війни вступив до Польської військової організації. У серпні 1915 р. зарахований до складу 1-ї бригади легіонів. У міжвоєнній Польщі обіймав низку урядових посад. В еміграції, у 1943–1948 рр., став

³⁰ Див.: *Miedziński B. Polityka Wschodnia Piłsudskiego // Zeszyty Historyczne. – 1975. – Т.252. – С.3–45.*

³¹ *Ibid. – С.11–12.*

³² *Ibid. – С.23.*

³³ *Miedziński B. Moje wspomnienia // Ibid. – Т.256. – С.3–27.*

одним із засновників і першим директором Інституту Юзефа Пілсудського (Нью-Йорк)³⁴. У 1977 р. в Лондоні побачила світ присвячена маршалові книга В.Єнджеевича³⁵. Кількома роками пізніше він видав популярну біографію Ю.Пілсудського³⁶, котра досі залишається однією з найбільш повних, хоча й не позбавлена ідеологічної суб'єктивності.

Інтерпретаційна лінія В.Єнджеевича засновувалася на твердженні, що Ю.Пілсудський критично оцінював сформований після Першої світової війни міжнародний порядок, особливо щодо народів Центральної Європи. Польща залишилася у старій міжнародній ситуації між Німеччиною та Росією. Він звернувся до федеративних ідей, які протиставляв російському імперіалізму. Саме на цій концепції Ю.Пілсудський планував створити союз національних держав Східної Європи з метою захисту своєї країни. В.Єнджеевич стверджував, що інтерес Ю.Пілсудського до федеративних ідей був тимчасовим, він розглядав його як механізм відновлення «Речі Посполитої двох націй». На підтвердження цього історик наводив інтерв'ю Ю.Пілсудського з А.Луцкевичем у 1918 р., де він розглядав міжнародну ситуацію в контексті українського й балтійського питань, що не могли рухатися вперед, адже перебували на стадії підготовки, а білоруське взагалі не мало сталої традиції. Тож Ю.Пілсудський радив А.Луцкевичу почати «органічну роботу» над створенням «білоруського П'ємонту», коли Україна та Прибалтика «стануть міцно на ноги», тоді можуть з'явитися підстави для актуалізації білоруської справи. Ю.Пілсудський розумів вирішення білоруського й українського питань тільки в контексті реалізації федеративного проекту на сході Європи. Утім цю позицію він ніколи виразно не висловлював. Щодо Литви Ю.Пілсудський, бачачи тиск із боку німців і російських більшовиків, уявляв її пов'язаною з Польщею на засадах «ягеллонської унії» в тогочасному розумінні, або федерації. Задля зміцнення польської незалежності на півдні має існувати самостійна Україна, що перебувала б у політичному й військовому союзі з Польщею. Зі стратегічного погляду такий альянс міг би назавжди відірвати її від Росії³⁷. Практична реалізація цього плану Ю.Пілсудського розпочалася у квітні 1920 р., коли було підписано Варшавський договір між Польщею та Українською Народною Республікою, відомий в історіографії як пакт Пілсудського – Петлюри. Цей документ, за яким УНР в обмін на військову підтримку відмовлялася від претензій на Східну Галичину, викликав хвилю обурення та протестів у середовищі колишніх наддніпрянських політиків і західноукраїнських діячів. Жешувський історик Я.Пісулінський (нар. 1968 р.) справедливо зауважив, що польські дослідники часто посилалися на одні й ті самі аргументи на підтвердження федералізму Ю.Пілсудського, який до 1919 р. щодо нього ніяк не висловлювався³⁸. Такі

³⁴ Stobiecki R. Wacław Jędrzejewicz (1893–1993): Historyk epoki Józefa Piłsudskiego // Historycy polscy wobec wyzwań XX wieku. – Poznań, 2014. – S.127–160.

³⁵ Jędrzejewicz W. Kronika życia Józefa Piłsudskiego, 1867–1935 (Chronicles of Jozef Piłsudski). – London, 1977. – T.1. – S.544; T.2. – S.604.

³⁶ Див.: Jędrzejewicz W. Józef Piłsudski 1867–1935: Życiorys. – Londyn, 1982. – S.303.

³⁷ У цій статті послуговуватимемося пізнішим виданням: Jędrzejewicz W. Józef Piłsudski 1867–1935: Życiorys. – Łomianki, 2008. – S.71.

³⁸ Pisuliński J. Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego. – S.53.

спроби відшукування федеративних переконань маршала можна розглядати як процес виправдання його інкорпораційної політики.

Отже формування різних історіографічних міфів про Ю.Пілсудського відбувалося завдяки науковій активності його колишніх соратників і сучасників. Їхній внесок у ці «бої за історію» полягав у пропонуванні змістовної аргументації щодо оцінки керівника відродженої Польщі як європейського політичного діяча, котрий сповідував демократичні та федеративні цінності й не мав будь-яких експансіоністських планів щодо інших держав і народів. Цей суттєвий аспект дозволяє зрозуміти нюанси подальшої переорієнтації історіографічного дискурсу наприкінці 1980-х рр. Саме голос пілсудчиків тоді зазвучить найголосніше, визначально впливаючи на зміст і характер полеміки щодо постаті «коменданта».

За періоду Польської Народної Республіки «тема Пілсудського» розглядалася в контексті політики «бельведерського табору»³⁹, до якого належали «пілсудчики» – прихильники й однодумці очільника держави впродовж 1918–1923 рр. Переважна більшість із них були колишніми легіонерами, в основному безпартійними, обіймали високі військові й державні посади. Східній політиці Ю.Пілсудського та його ставленню до Росії у часи ПНР було присвячено чимало досліджень. Однак найбільш виважену оцінку представлено в монографії вроцлавського історика А.Юзвенка (нар. 1939 р.), де цю тему висвітлено в рамках дослідження відносин відродженої Польщі й «білої» Росії⁴⁰. Це стало можливим завдяки тому, що автор зумів відійти від сліпого відтворення позицій тодішньої історіографії, запропонувавши натомість змістовну аналітику.

Для більшості польських істориків федералізм в інтелектуальній думці та політиці завжди був пов'язаний із генеалогією ягеллонської ідеї. Відповідно такий стиль мислення й політичні уявлення мала переважна частина польського політичного класу, і Ю.Пілсудський зокрема. Основними ідеологічними міфами були ідея про відродження Речі Посполитої в кордонах 1772 р., конструювання образу Росії й Німеччини як «ворога», а також деякі постулати польського месіанізму, що ґрунтувався на ідеї про виняткову цивілізаційну роль поляків на сході Європейсько континенту. Ідеологія *antemurale*, де Польща уявлялася форпостом Заходу, латинської цивілізації, якнайкраще живила польський модерний націоналізм. Ідеологічні міфи сильно впливали на політичну свідомість і діяльність Ю.Пілсудського. Недаремно табір пілсудчиків бачив у відновленій Польщі продовження місії Речі Посполитої щодо Східної Європи⁴¹.

Підсумовуючи, можна погодитися, що Ю.Пілсудський ніколи й ніде не писав про свої федеративні погляди, очевидно розглядаючи їх іманентною частиною власного соціалістичного світогляду⁴². Міф про очільника відродженої Польщі як про європейського федераліста мав чіткі та зрозумілі цілі: деконструювати

³⁹ *Garlicki A. U źródeł obozu belwederskiego. – Warszawa, 1978. – S.386.* Зауважимо, що сучасні польські історики намагаються не послуговуватися цим поняттям.

⁴⁰ *Juzwenko A. Polska a «biała» Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.). – Wrocław, 1973. – 296 s.*

⁴¹ *Paruch W. Myśl polityczna obozu piłsudczykowski: 1926–1939. – Lublin, 2005. – S.47–48.*

⁴² *Dziewanowski M. Joseph Piłsudski: A European Federalist 1918–1922. – P.26.*

твердження істориків ПНР про «експансіоністську політику» міжвоєнної офіційної Варшави, що ґрунтувалася на авторитарному характері режиму санації.

Як оцінювати роль Ю.Пілсудського в польській історії? Так звучить головне питання у студіях професора Ягеллонського університету А.Новака (нар. 1960 р.)⁴³. Він запропонував переглянути панівний історіографічний дискурс про Ю.Пілсудського, успадкований із часів його культу, що склався у II Речіпосполитій. Крім того, у центрі критики краківського дослідника опинилися інтерпретаційні лінії, сформульовані за періоду комуністичної Польщі. Як відомо, тоді деякі автори характеризували Ю.Пілсудського диктатором⁴⁴. Також А.Новак продовжив шукати відповідь на питання задавненої історіографічної дискусії: «Чи був Ю.Пілсудський федералістом»? Ця полеміка триває вже декілька десятиліть. Слід зауважити, що більшість фахівців розглядають ефективність діяльності керівника держави в контексті східної політики Польщі. Варшавський історик М.Корнат (нар. 1971 р.) пояснив, що сутність цієї проблеми зводиться до позиції: чи можна вважати Ю.Пілсудського «політичним ідеалістом» (федералістом), що сприяв самостійному розвитку українського й білоруського народів, чи радше «реалістом», котрий прагнув перш за все ослаблення Росії як головного ворога Польщі?⁴⁵

У причинах домінування такого сприйняття у середовищі польських діячів спробував розібратися Я.Цісек (нар. 1955 р.). На його думку, визначальну роль у формуванні світогляду майбутнього «коменданта» мали «традиція багатоетнічної Речі Посполитої в кордонах 1772 р., почуття її цивілізаційної місії на Сході та переконання щодо постійної загрози з боку Росії»⁴⁶. Відповідно до цього, серед польських еліт і суспільства домінувало уявлення про «східні креси» як крайній кордон західної цивілізації, культурно-географічний «бастіон»⁴⁷. Із подібних позицій розглядав східну політику Ю.Пілсудського вроцлавський історик В.Сулея (нар. 1948 р.) – автор однієї з найкращих його політичних біографій⁴⁸.

На противагу цьому згаданий вище А.Новак обґрунтовував позицію, що східна політика Ю.Пілсудського свідчить про нього радше як про імперіаліста, аніж переконаного європейського федераліста⁴⁹. Задля підсилення цього твердження автор доводив, що ідея федералізму сприймалася маршалом лише як один з інструментів зовнішньої політики, що спрямовувався на відновлення кордонів історичної Речі Посполитої. Як відомо, у цьому й полягала суть концепції «Міжмор'я», котра передбачала створення федеративного/конфедеративного союзу держав. Його реалізація апіорі могла повернути колишні

⁴³ Nowak A. Spory o politykę wschodnią Piłsudskiego: bohater, zdrajca, czy kozioł ofiarny // *Idem*. Od Imperium do Imperium. Spojrzenia na historię Europy Wschodniej. – S.224.

⁴⁴ Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пілсудський – легенда и факты. – Москва, 1990. – С.152–198.

⁴⁵ Kornat M. Stan badań na temat stosunków polsko-radzieckich // *Białe plamy – czarne plamy: Sprawy trudne w polsko-rosyjskich stosunkach, 1918–2008* / Pod red. A.D.Rotfelda i A.W.Torkunowa. – Warszawa, 2010. – S.801.

⁴⁶ Cisek J. Kilka uwag o myśli federacyjnej Józefa Piłsudskiego // *Międzymorze: Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX–XX w.: Studia ofiarowane Piotrowi Łossowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. – Warszawa, 1995. – S.93.

⁴⁷ *Idib.* – S.94.

⁴⁸ Suleja W. Józef Piłsudski. – Wrocław, 1995. – S.383.

⁴⁹ Nowak A. Odnowiona Rzeczpospolita, odnowione imperium? Walka o granice 1918–1921 // *Idem*. Historie politycznych tradycji: Piłsudski, Putin i inni. – Kraków, 2007. – S.179–209.

«руські» землі до складу «історичної Вітчизни». Однак пояснення, що розумілося під цими територіями, А.Новак не надав. Можна припустити, що у цьому випадку Ю.Пілсудський сприймав Україну без Східної Галичини, яка однозначно розглядалася польською історичною землею. Утім деякі історики припускають, що очільника держави більше цікавило повернення Віленщини, аніж проблемного західноукраїнського (східногалицького) регіону.

Свої інтерпретаційної лінії А.Новак дотримувався й в англомовній монографії «Історія та геополітика: Змагання за Східну Європу», де спробував комплексно розглянути історіографічні підходи теми «Пілсудський: федераліст чи імперіаліст?»⁵⁰. Автор розпочав зі з'ясування практичних цілей і завдань східної політики маршала. У концептуальному вимірі краківський фахівець спирався на напрацювання згаданого М.Дзевановського та дипломата й історика Т.Комарніцького (1896–1967 рр.), котрі відстоювали ідеалістичну оцінку Ю.Пілсудського як реалістичного федераліста⁵¹. Слід підкреслити, що вони розглядали східну політику очільника Польщі як «realpolitik». На думку Т.Комарніцького, про це свідчило прагнення Ю.Пілсудського відірвати Україну й Білорусію від Росії, тим самим позбавивши останню імперських амбіцій в Європі⁵². Приймаючи ці аргументи, А.Новак спробував дати власне пояснення політичного курсу маршала⁵³.

Краківський історик запропонував зважено оцінити міф про федералізм Ю.Пілсудського в контексті польсько-більшовицької війни та київської операції 1920 р.⁵⁴ Головне питання: наскільки укладений між Ю.Пілсудським та С.Петлюрою союз міг призвести до перемоги над більшовизмом у Росії? Тому федералізм варто розглядати як ідеологічне прикриття реалізації польських національних інтересів на сході Європи, особливо у Східній Галичині. Власне з таких позицій А.Новак продовжував висвітлювати значення Ю.Пілсудського в польській історії. У підсумку автор зробив важливий висновок, що східна політика маршала – це складний комплекс різноманітних політичних, дипломатичних і воєнних акцій, що не може мати однозначних оцінок. Тому А.Новак запропонував свою інтерпретацію цієї політики, яка могла бути спрямована на відбудову «польської імперії»⁵⁵.

Можна припустити, що саме в дослідженнях А.Новака постать Ю.Пілсудського та його східна політика знайшли більш-менш адекватну оцінку. З одного боку, він не підважив основні уявлення про очільника держави як національного

⁵⁰ Nowak A. Józef Piłsudski: a Federalist or an Imperialist? // *Idem*. History and Geopolitics: A Contest for Eastern Europe. – Warsaw, 2008. – P.169–186.

⁵¹ *Dziewanowski M.* Piłsudski's Federal Policy, 1919–1921 // *Journal of Central European Affairs*. – 1950 (July, October). – Т.10. – №2/3. – P.113–128, 271–287.

⁵² *Komarnicki T.* Józef Piłsudski a polityka wielkich mocarstw zachodnich. – Londyn, 1952. – 80 s.; *Idem*. Rebirth of the Polish Republic: Study in the Diplomatic History of Europe 1914–1920. – Melbourne; London; Toronto, 1957. – P.774.

⁵³ Див.: *Nowak A.* Polska i trzy Rosje: Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). – Kraków, 2001. – S.644.

⁵⁴ *Nowak A.* Spory o politykę wschodnią Piłsudskiego: bohater, zdrajca, czy kozioł ofiarny. – S.231–234.

⁵⁵ *Nowak A.* Wizja polityczna Józefa Piłsudskiego // *Idem*. Historie politycznych tradycji: Piłsudski, Putin i inni. – S.204–220. Автор щиро вдячний М.Корнатові, котрий порадив звернути увагу на цю дискусійну інтерпретацію А.Новака.

героя, а з іншого – закликав до виваженої наукової полеміки щодо оцінки його політичної й воєнної діяльності. Ю.Пілсудський і надалі сприймається польськими істориками як видатний державний діяч, творець незалежної Польщі, тому допущені ним воєнні прорахунки та політичні помилки можна пояснити захистом національних інтересів.

Отже історіографічний міф про Ю.Пілсудського став реакцією на відродження Польщі після Першої й одночасно – на падіння II Речіпосполитої під час Другої світової воєни. Маршал став символом незалежності, назавжди ввійшовши до пантеону національних героїв. У цій ситуації його постать оцінювалася на рівні тоталітарного культу. «Тема Пілсудського» в польській історичній літературі розглядається на основі трьох головних підходів. По-перше, східна політика «коменданта» ґрунтувалася на федеративній ідеї, яка мала ідеологічне опертя в ягеллонській традиції польсько-литовського союзу. Сам же маршал за ідеологічними переконаннями був європейським федералістом. Тому його федералістська риторика вможливлювала й легітимізувала територіальні претензії Польщі щодо нових держав на сході Європи, особливо щодо ЗУНР. По-друге, Ю.Пілсудський проводив типову імперіалістичну політику, прагнучи здобути найбільше зиску для тодішньої Польщі на внутрішніх і зовнішніх фронтах. Ця інтерпретація не тільки не підважувала міф про Ю.Пілсудського, а навпаки – посилювала його. В історичних та геополітичних реаліях після закінчення Першої світової війни ця політика мала виразний імперіалістичний характер, лідер польської держави прагнув протиставити її аналогічній політиці більшовицької Росії. По-третє, очільник держави вважається політичним реалістом і патріотом Польщі. Тому в реальній політичній діяльності він послуговувався набором усіх можливих ідей та ідеологій, якщо це відповідало національним інтересам країни. Після Великої війни та революцій у Німеччині, Австро-Угорщині, Росії подібна логіка мислення польських еліт відповідала тогочасним тенденціям різких змін на політичній мапі Європи, коли реалізовані проекти національних держав остаточно перемагали імперії.

In this article describes the formation of historiographical myth about Józef Piłsudski as a European federalist, an imperialist or a patriot, which constitutes the main assessment of his personality in Polish historiography.

Keywords: Piłsudski, Poland, eastern policy, federalism, imperialism, realpolitik, Polish historiography.

